

4. Державний архів Вінницької області (далі ДАВіО) Ф. Р-456. Опис 1. Спр. 43. 38 арк.
5. ДАВіО Ф. Р-4083. Опис 1. Спр. 262. 486 арк.
6. ДАВіО Ф. Р-4083 Опис. 1. Спр. 27. 299 арк.
7. ДАВіО Ф. Р-196. Опис 1. Спр. 85. 216 арк.
8. Андрусишен Б.І., Бондаренко В.Д. Формування державно-церковного антагонізму в УРСР у 20-30-х рр. ХХ ст. // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 18 Економіка і право. 2015. Випуск 30. С. 80 – 92.
9. Бездітько Б. М. До характеристики статусу суб'єктів культу в управлінських відносинах із апаратом УСРР у період реалізації державної політики по відокремленню церкви від держави і школи від церкви // Гілея. 2017. Випуск 118. С. 100-105.
10. Андрушак Р. І. Реєстрація Римо-католицьких громад на Вінниччині в 20-х рр. ХХ ст. як прояв антикатолицького вектора радянської релігійної політики // Наукові записки ВДПУ. Серія Історія. 2015. Випуск 23. С. 51-55.
11. Владиченко Л. Процедура реєстрації релігійних організацій – актуальне питання державно-конфесійних відносин в Україні // <https://www.religion.in.ua/main/daycomment/18863-procedura-reyestracij-religijnix-organizacij-aktualne-pitannya-derzhavno-konfesiijnix-vidnosin-v-ukrayini.html>.

Білик Ганна, Вальчук Олена

ОПІР СЕЛЯНСТВА НАСИЛЬНИЦЬКОЇ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ НА ПОДІЛЛІ 1929-1933 РР.

Колективізація вважається однією з найжахливіших трагедій українського народу минулого століття. Запроваджена політика колективізації супроводжувалася боротьбою з «антирадянським елементом» та розкуркуленням, що супроводжувалося жорстокістю, насильством та нещадною політикою з боку радянського керівництва. То була справжня війна радянського режиму проти власного народу, відлуння якої чути і дотепер.

Актуальність теми полягає в тому, що період, який досліджувався є надзвичайно важливим для українців. Пройшло майже століття від зазначеного періоду, але питання села та землі є актуальним і в наш час. Сучасний стан сільського господарства й реформи, які здійснюються зараз в українському селі, викликають суперечки між керівництвом держави та населенням. Важливим моментом є врахування і засвоєння негативного досвіду радянського минулого. Це повинно стати одним із факторів при ухваленні управлінських рішень для політичних лідерів сучасної України. Успішна реалізація будь-яких реформ залежить від сприйняття. Головна мета у «навчанні вчитися» на помилках власної країни, адже уміння усвідомлення й аналізування історичних помилок допоможе запобігти їх повторенню.

Метою роботи є на основі аналізу історичних джерел та літератури висвітлити опір селянства проведенні суцільної колективізації на Поділлі упродовж 1929 р. - 1933-х р.

Мета реалізується через вирішення таких дослідницьких завдань, як аналіз та визначення основних форм опору селянства.

Історії колективізації в Україні присвячена значна кількість праць, які видавалися як в Україні, так і за її межами, але багато аспектів

процесу колективізації й розкуркулення залишаються аж до сьогодні недостатньо вивченими. Усю літературу з проблеми можна поділити на: радянську, сучасну українську та зарубіжну.

Період колективізації періоду кінця 1929-х - 1933-х рр. у радянській історичній науці було представлено у позитивному значенні. Зазначалися успіхи, високі показники заготівлі продуктів і замовчування геноциду проти українського народу 1932-1933 рр. Сучасна українська історіографія показує проблематику в новому баченні. Завдяки відкриттю недоступних для дослідників архівних матеріалів було здійснено публікації нових документів, в яких досліджуються дійсні масштаби колективізації, її грабіжницькі й злочинні методи та наслідки.

У праці В. Васильєва та Л. Віоли «Колективізація і селянський опір на Україні» [2] автори зуміли проаналізувати на підставі архівних документів і матеріалів початок колективізації, а також показати механізми її здійснення і ставлення до неї, також означили деякі форми опору селянства. Окрім аналітичної статті книга містить підбірку документів з означеної теми.

Помітним внеском у вивчення проблеми даного періоду стали праці Г. Махоріна [6], Л. Місінкевича [7]. В зазначених роботах основна увага сконцентрована на моделі поведінки та опорі селян, також проведення політики партії, реакції та настрої суспільства. Наприклад, книга А. Матвєєва «Опір селян Поділля і Південно-Східної Волині колективізації» [5] відображає ставлення селянства зазначеного регіону до прискореної колективізації, розкуркулення.

Кам'янець-подільські вчені І. Рибак [11] та А. Матвєєв дослідили особливості колективізації й розкуркулення на Поділлі. Описали хвилі розкуркулення, методи його проведення, оприлюднили статистичні дані про кількість розкуркулених і наслідки для подальшого розвитку сільського господарства регіону.

Серед безлічі праць на тему колективізації значне місце займають збірки документів і матеріалів, наприклад «Колективізація і голод на Поділлі: 1929-1933» [3], ця робота дає можливість читачу уявити загальну картину явищ і процесів, які відбувалися в сільському господарстві. Ще однією фундаментальною книгою являється збірник документів та матеріалів «Настрої та поведінка населення Поділля в умовах сталінської революції «згори» 1928-1940» [9], упорядниками якої є В. Васильєв, П. Кравченко, В. Петренко. Автори ставили собі за мету показати усю глибину суперечностей сталінської епохи, зафіксувати площини реального життя людей в умовах насильницького наступу держави.

Ряд важливих тез щодо проведення колективізації на Поділлі та поведінки селянства зазначається у кандидатських дисертаціях присвячених колективізації. У дисертації В. Рубана «Настрої та поведінка селянства Поділля наприкінці 1920-х - початку 1930-х рр.» [13] досліджено різноманітні аспекти проведення суцільної колективізації, її наслідки для сільського господарства, масові репресивні операції та депортації українських селян за межі радянської України та демографічні втрати.

Більшовицький режим в другій половині 20-х рр. ХХ ст. взяв курс на ліквідацію міцних селянських господарств. Приводом такої політики слугувала хлібозаготівельна криза 1927-1928 рр. Селяни відмовлялися продавати хліб за низькими хлібозаготівельними цінами встановленими державою. Одночасно в країні прискорювалися темпи індустріалізації і для її реалізації керівництву потрібні були гроші і матеріальні цінності, за які можна за кордоном придбати необхідне устаткування і запросити іноземних фахівців.

Політбюро ЦК ВКП(б), РНК СРСР вирішило надіслати місцевим партійно-радянським органам директиви, у яких зазначалося про посилення хлібозаготівлі, підвищення цін на хліб, застосування жорстоких репресивних заходів, пошуку надлишків хліба у селян та безумовного виконання поставлених завдань [9, с.10].

В другій половині 1929 р. радянська влада різко посилює тиск на селян, задля утворення колгоспів. Розпочалося руйнування звичного способу життя, використовувався тотальний адміністративний тиск на селян, у вигляді залякувань, погроз розкуркулення та депортації у віддалені північні райони СРСР.

Листопадовий партійний пленум ЦК ВКП(б) офіційно підтвердив факт суцільної колективізації, який став справжнім лихом в історії народу ХХ століття [2, с. 70-71].

Масове розкуркулення селян і утворення колективних господарств на території УСРР, зокрема і на Поділлі розпочалося наприкінці 1929 р. початку 1930-х років. «Ідеологом цієї політики виступило вище керівництво більшовицької партії та їх адепти в Україні. Цією роботою займалися представники органів влади районного та сільського рівнів»[10, с. 11]. Серед них на Вінниччині: Георгій Донець - начальник ВДТВ ОДПУ СРСР станції Козятин, Ю. Бржезовський - заступник Вінницького оперативного сектору ДПУ УСРР, Громовський - уповноважений Калинівського апарату ДПУ УСРР, Латарцев - секретар первинного осередку КП(б) У с. Баланівки Тростянецького райкому, О. Грозний (Сафес) - начальник оперативного сектору ДПУ УСРР.

Починаючи з весни 1930 року почалась масова тотальна колективізація. Партійне керівництво вимагало прискорення колективізації з одночасною ліквідацією «куркулів» як класу, що є видом репресивної політики радянського уряду [4, с. 5].

Влада поставила собі за мету знищити селянина-власника і перейти до колективного ведення господарства. Розпочалося усуспільнення сільськогосподарського реманенту та худоби. Селяни не сприйняли ці нововведення. Насильницька колективізація наштовхнулась на опір селянства Поділля. Насильницьке залучення до колгоспів викликало упертий спротив селян. Вони не бажали відмовлятися від своєї власності та передавати її у колективні господарства.

Стихійні акції непокори мали місце повсюди. Перед загрозою колективізації в низці селищ відбулося об'єднання різних суспільних сил. Проявилось воно в гальмуванні рішень районних органів, поданні інформації, що не відповідало дійсності [14, с. 401].

Насильницькі дії, конфіскація хліба, розорення не куркульських господарств, арешти викликали відкриті протести та опір не лише постраждалих, але села, громади в цілому. Початок 1928 р. супроводжувався поселенням напруги у селянському світі: село розкололося на прихильників влади - представників сільрад, комітетів незалежних селян, сільських активістів, тобто провідників нової політики, і її супротивників, котрі чинили активний або пасивний опір [1, с. 29].

Протягом 1928-1929 рр. невдоволення радянської політики виявлялося у формі негативних оцінок влади на селі. Наприклад, робітники Томашпільського і Шпиківського цукрових заводів негативно оцінювали дії влади щодо політики колективізації. Насильства над селянством спричинили зрив постачання сільськогосподарської продукції, протидії викачування зерна під час хлібозаготівель у Могилів-Подільському і Тульчинському округах [5, с. 86].

Негативно оцінювалась політика уряду в розмовах інтелігенції в Гайсині, Тульчині, Брацлаві та інших містах та містечках Поділля. Проти насильницьких методів колективізації висловлювались деякі комуністи у Барському, Могилів-Подільському, Теофіпольському, Вінницькому і Кам'янець-Подільському районах [5, с. 86].

Вже з осені 1929 року почалися відкриті виступи селян і навіть повстання (тривали по квітень 1930 р). У Тульчинському, Вінницькому, Могилів-Подільському округах виступами було охоплено 243 села, в яких було зареєстровано 81 збройний виступ [5, с.86].

Кулак став ідейним керівником хвилювань на селі, приймаючи всі форми класової боротьби, як підпали, бійка активу, вбивства та заклик до повстання проти радянської влади.

Куркуль робив спроби використати жебраків для агітації проти колективізації. Наприклад, у с. Плєсна Шепетівського р-ну з'явилась жебрачка, яка ходила по селу і плакала, ніби-то вона була в колгоспі й мусить тепер просити хліб. Як пізніше було виявлено, що жінка була черницею, однією з багатьох, яких куркулі проінструктувавши, розсилали по селах для антиколгоспної агітації [3, с. 258].

Провідною формою опору діям колективізації були так звані «волинки», які являли неорганізовані та розрізнені виступи селян проти грубих примусів і насильницьких заганянь у колгоспи. В загальному «волинками» було охоплено 11 округів [8, с. 161].

З інформації по Теофіпольському району Проскурівського округу дізнаємось, що тут волинки розпочалися з 26.02.30 р. У с. Ворнівці на зборах селян побито представників райпарткому і райвиконкому. У селах Кузминці, Лидихівка, Волиця Ляховецька проведено мітинги під білими прапорами. Розгромлено колгосп, побито сільських і прибулих з району активістів. Жителі с. Турівка вимагали звільнити заарештованих односельчан. У с. Поляхова 30 членів КНС2 подали заяви про вихід з цього формування [5, с. 86].

У звітах Брацлавського райком партії про селянські «волинки» в районі вказувалося: «На протязі з 8 по 13 березня 1930 р. майже половина району охоплено волинками, всі волинки проходять на

появі незадоволення переходом на громадський сів, в основному проти ломки меж. Настрій поганий. Кулак зумів під свій вплив підхопити значну частину не лише середняка, а й і бідноти»[2, с. 298].

На 13 березня 1930 р. в Шепетівському районі було охоплено хвилюваннями 42 села.

Станом на 18 березня 1930 р. в Крижопільському районі «волинками» було охоплено всі села. Виступи проходили під гаслом «Геть сільради, давайте старосту»[2, с. 310-312].

Повідомлялося також про жіночі «волинки», які вимагали повернення реманенту, коней, насіння, ліквідації Товариств спільного обробітку землі.

Одним з таких прикладів жіночих виступів було в с.Тропове Лучинецького району, коли 11 березня жінки з сокирами розібрали весь посівний матеріал, розгромили канцелярію колгоспу й майстерні.

Іншою радикальною формою виявлення спротиву діям влади були усні відкриті заклики до повстання, до застосування фізичної сили, зброї. У с.Садках Бердичівського району, як свідчить архівний документ, одним з колгоспників було так заявлено: «Потопимось в крові, а хліба не дамо», другий колгоспник на цих же зборах закликав присутніх зовсім не обмірковувати плану: «Доки нас будуть дурить і мучить»[6, с. 68].

Ще однією із форм спротиву непомірним хлібозаготівлям було розповсюдження листівок, прокламацій, звернень або відозв. Наприклад, Наркомзем УРСР 10 квітня 1931 року інформував ЦК КП(б)У про те, що в с. Стрижавці Вінницького району на дверях кооперативу, колгоспу і племгоспу розклеєно друковані листівки такого змісту: «Селяни, скоро буде війна, настане наша влада, вона нам усміхнеться. Хай живе вільна Україна».

У червні 1931 р. влада запроваджує нову хвилю з розкуркулення, здійснювану органами ДПУ.

Рятуючись від насильницької колективізації, селяни поодиначі або сім'ями тікали в промислові центри СРСР. Так, протягом листопада-грудня 1932 року та січня 1933 року з Вінницької області виїхало 5579 селян, з них сім'ями - 511. Така втеча є однією із форм пасивного спротиву селян радянській політиці, це один зі шляхів порятунку людей від голодної смерті.

Найрадикальнішою формою спротиву хлібозаготівлям були терористичні акти щодо активістів, а також місцевих керівників та уповноважених райкомів, які організовували й проводили конфіскацію хліба. Одним з таких випадків на Поділлі є, коли 24 вересня о 12-й годині ночі в с. Райках Бердичівської міськради Вінницької області забито пострілом студента-активіста [6, с. 72].

Організовувались підпільні повстанські групи. З січня по травень 1932 року органами ДПУ в Шаргородському районі було ліквідовано 4 повстанські осередки, в селі Ксьондзівка відібрано чотири кулеметних стволи системи «Максим» [12, с. 123].

З метою остаточно зламати опір селянства створенню колгоспів та завершити колективізацію у непокірних районах було організовано в Україні, а також на Поділлі штучний голод.

Врешті-решт, колективізація вилилась у справжню антиселянську війну. Активну участь у виступах брало заможне селянство. Це була війна в політичній, економічній та культурній сферах, в повсякденному житті проти найпрацьовитішої, найпродуктивнішої частини селянства. У результаті було знищено сотні міцних селянських господарств, з брутальною жорстокістю було вирвано їх родинне коріння з рідної землі.

Заможне селянство було приречене. Під «більшовицький млин» потрапили не тільки «куркулі», але всі ті, хто не погоджувався із політикою партії. Влада добилась цілковитої ліквідації приватного землеволодіння і сконцентрувала решту селянства в контрольованих більшовиками «колективних господарствах».

Отже, протягом суцільної колективізації, яка супроводжувалася масовим насиллям партійних та радянських керівників, перекрученнями партійної лінії селяни виявляли різноманітну поведінку, яку в результаті можна поділити на пасивний та активний опір. До пасивних форм опору відносяться розповсюдження пліток та чуток, що мали антирадянський характер, небажання працювати, безініціативність, невиконання отриманих розпоряджень, тоді як до активних дій опору стосується поширення листівок та анонімок, здійснення терористичних актів, таких як побиття, підпали, замахи на життя. Одна із форм активного опору, як «волинка» відбувалася ледь не в кожному селі. Таким чином, на фізичний терор проти себе селяни теж відповідали терором.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Васильєв В. Ю. Діяльність органів ДПУ УСРР та настрої населення доби «великого перелому» й початку суцільної колективізації(1928-1931 рр.), з архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ: наук. і докум. журн. К., 2012. С. 25-45.
2. Васильєв В. Ю., Віола Л. Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929 - березень 1930 рр.). Вінниця: Логос, 1997. 536 с.
3. Колективізація і голод на Україні: 1929-1933. Збірник матеріалів і документів / АН України. Інститут історії України. К.: Наукова думка. 1992. 728 с.
4. Малигін А. Репресії 1919-1923, 1937-1947рр. на Поділлі / А. Малигін //Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Політичні репресії на Поділлі в ХХ столітті». Вінниця, 2002. С.112-116.
5. Матвєєв А.Ю. Опір селян Поділля і Південно-східної Волині колективізації: документи свідчать / А.Ю. Матвєєв // Електронний ресурс. - Режим доступу: Lviv Polytechnic National University Institutional Repository <http://ena.lp.edu.ua>., 2003. С. 86-91.
6. Махорін Г.Л. Форми опору українського селянства у часи Голодомору 1932-1933 рр. Вінниця: Нілан, 2017. 165 с.
7. Місінкевич Л. Л. Опір державній політиці колективізації на Хмельниччині: від волинок до повстання (в 1929-1931 рр.). Університетські наукові записки, 2016 №59, С. 321-332.
8. Назаренко Є. «Волинка» 1930 року / Є. Назаренко // Велика Волинь: минуле і сучасне. Матер. міжнар. Наук. краєзнавч. конф. Хмельницький-Ізяслав-Шепетівка, 1994. С.161-164.
9. Настрої та поведінка населення Поділля в умовах сталінської революції згори. 1928-1940/ Авт. вступ. ст.: В. Васильєв, Р. Поджур; упоряд.: Р.

Подкур, В. Васильєв, П. Кравченко, В. Петренко. Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. 528 с.

10. Петренко І.Д. Розкуркулення та інші суспільно-політичні процеси на Олександрівщині в 30-роках ХХ ст. Документи свідчать. Кіровоград., 2011. 280 с.
11. Рибак І. В. Трагічний перелом. Колективізація і розкуркулення на Поділлі та Південно-Східній Волині / І.В. Рибак, А.Ю. Матвєєв. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2001. 145 с.
12. Рубан В. »Бийте у дзвони.«: настрої та поведінка селянства Поділля наприкінці 1920-х – початку 1930-х рр. у документах ДПУ УСРР / В. Рубан // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ.: наук. і докум. журн. К., 2018. №2. С. 123-187.
13. Рубан В. Настрої та поведінка селянства Поділля наприкінці 1920-х - початку 1930-х рр.: дис ... канд. іст. наук. 07.00.01 / Рубан Володимир В'ячеславович. Черкаси, 2018. 260с.
14. Якубова Л. Суцільна колективізація в селах етнічних меншин. 1930-1935 рр. / Л. Якубова // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. 2004. - Вип. 11. С. 370-412.

Гребеньова Валентина, Ніколіна Інна
ГОЛОДОМОР 1932-1933 РР. НА ВІННИЧЧИНІ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ
РУКОПИСНОГО ФОНДУ ННЛІЕСХП КАФЕДРИ ІСТОРІЇ ТА
КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ)

Кожен народ має право осмислити власне минуле, покладаючись на достовірні історичні факти, на досвід пережитого. Тривалий час Голодомор в Україні 1932–1933 рр. було цілковито викреслено з політичної історії. Забороняли писати про нього в пресі й літературі, згадувати в офіційних документах. Лише в період гласності, демократизації й національного відродження України почали говорити про ліквідацію цієї «білої плями», про об'єктивне й повне її висвітлення. Політики, науковці намагаються зрозуміти, що насправді відбулося в 1932–1933 рр., осмислити причини Голодомору, з'ясувати його суть, демографічні наслідки тощо. Адже правда про голод найбільше потрібна сучасному поколінню, яке творить майбутнє України [1].

Про події Голодомору в Україні вже написано багато наукових праць, книг, статей, знято фільмів. А втім, як і раніше, вона залишає багато таємниць, і запитань інколи більше, ніж відповідей.

Метою статті є аналіз висвітлення Голодомору-геноциду на Вінниччині 1932–1933 рр. за матеріали, які зберігаються в Рукописному фонді навчально-наукової лабораторії історії та етнології Східного Поділля факультету історії, права та публічного управління Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. Нами опрацьовані свідчення очевидців Голодомору 1932 – 1933 років Вінницької області (Ф-1), які зібрані студентами університету під час етнографічних практик. Дані польові матеріали у 2018 р. передано до музею Національного музею Голодомору-геноциду.

З опрацьованих архівних документів слідуює, що наприкінці 1932-на початку 1933 року територія Вінниччини була охоплена голодом. Не було села, в якому не помирили люди. Зокрема, як свідчить